

Hikmet verilen kimseye, büyük iyilik verilmiştir.

MUFÂRIK VARLIKLARIN İSPATI HAKKINDA

RİSÂLE

El-Farabî

Çev: Yrd.Doç.Dr. Nuri Adıgüzel*

Filozof el-Muallimü's-Sânî Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed

İbn Uzluğ b. Tarhan **el-Fârâbî** — Allah Rahmet etsin!

Yerini Cennet eylesin! —

Hicrî

Üçyüzotuzdokuz senesinde

vefat etmiştir.

—Allah kötülüklerden ve fitnelerden korusun— Haydarabad ed-Deken'de bulunan Meclisü Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye Matbaasında Hicrî (1345) senesi Rebülevvel ayında Basılmıştır.

* C.Ü.İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Mertebelerine göre, mufârik varlıkların hakikatları birbirinden farklıdır. (Bu varlıkların)¹ [birincisi], sebebi olmayan varlıktır (el-Vücûd)² ki o da, Bir'dir. [İkincisi], etken akıllardır (el-Ukûlü'l-Faâle); bunlar tür olarak çokturlar. [Üçüncüsü], semâvî kuvvelerdir ve bunlar da tür olarak çoktur. [Dördüncüsü], insânî nefislerdir; bunlar ise, fert (şahıs) olarak çokturlar.

Genel olarak bunların dört niteliği vardır: **[Birincisi]**, cisim değildirler. Bunun, olumsuz bir mana (nitelik) olmasına rağmen, onların bu olumsuzlukta müşterek olmaları, hakikatlarının birbirinden farklı olmamasını gerektirmez.

[İkincisi], onlar ölmezler ve bozulmazlar. Aksi halde, onlarda ölme ve fesada uğrama kuvvesinin bulunması gerekirdi. Bu caiz olsaydı, onlarda varlık ve yokluk kuvve ve fiilin birlikte bulunması gerekirdi. Dolayısıyla onlar aynı anda hem mevcut, hem ma'dum olurdu. Böylece ortaya çıkmaktadır ki, basit olanlar, fiil haline geçtiklerinde, kendilerinde kuvve ve imkan kalmaz. Fakat bu, kendilerinde iki imkan (oluş ve yok oluş imkanı) bulunan mürekkep nesnelere hakkında doğru olabilir; bu nesnelere fiile geçtiklerinde, o iki imkandan biri iptal olarak diğeri maddede kalır. Sonra, zâtı nedeniyle varlığı zorunlu olan hakkında yokluğun (fesadın) imkansız olmasından dolayı, onun beyânı özeldir. Aynı şekilde maddenin de beyânı özeldir.

[Üçüncüsü], onlar kendi zâtlarını idrak ederler. Onların kendi zâtlarını idrak etmelerinin farklı türlerinin olduğu bilindikten sonra, onların kendi zâtlarını idrakleri, bizzat varlıklarının kendisi olması nedeniyle, varlıkları da (birbirinden) farklıdır. Onların İlk'i, kendi zâtını ve kuşkusuz zâtıyla ilişkili olan şeyleri (levâzım) idrak eder. Çünkü O, zâtıyla ilişkili olanları idrak etmezse, zâtını idraki eksik olmuş olur. Zâtıyla ilişkili olanları idrak etmesi de, zâtını idrak etmesidir. **[Dördüncüsü]**, onlardan herbirinin, maddeyle karışık olanların saadetlerinden daha yüksek ve yine mufâriklardan olan bir saadeti vardır.

[Bu mufârikaların isbatına ilişkin bürhanlar]: Bürhanlar arasında, (aracısız olarak) mufârik olanın ispatını içine alanlar olduğu gibi, onlar arasında önce bir şeyi ispat ettikten sonra, başka bir bürhanla bu şeyin mufârik olduğu bilinenler de vardır. Kendisinin sebebi olmayan mevcudu ispatla ilgili [bürhan], mufârik olduğu hakkında bir başka bürhana ihtiyaç duyar. Çünkü mümkünlerin sebebi olmayan bir mevcudda sona ermesi

¹Bu metnin tercümesinin daha anlaşılır olması için metinde harfîyen bulunmamakla birlikte bizim ilâve ettiğimiz kelime ve kelime gruplarını (...) parantezi ile; metnin kendisinde bulunan parantezleri ise köşeli parantez [...] ile gösterdik.

²N, el-Mevcûd.

zorunludur. Aksi halde, iki taraf ve bir de aracı (vâsita) kabul edildiği ve sondaki tarafın ma'lûl, baştakinin de illet konumunda olduğu varsayılırsa, baştaki tarafın hükmünün, tıpkı, tarafa muhtaç olan aracının hükmü gibi olması gerekir. Hükmü aracının hükmü gibi olanın, varlığının caiz olması konusundaki hükmünün de, aracının hükmü gibi olmayan bir tarafa ihtiyaç duyan aracının hükmü gibi olması gerekir. Birçok aracının sonlu veya sonsuz olması durumu eşittir. Dolayısıyla mevcudatta, sebebi olmayan bir mevcudun olması zorunludur. Bu, illetlerin ve malûllerin birlikte mevcut olmasından sonra sözkonusudur. Çünkü malûlün illetsiz olarak bulunması câiz değildir.

Varlığı ortaya çıktığında, şayet onun varlığı illetten müstağni kılınırsa, mümkün olduktan ve illete muhtaç olduktan sonra, varlığı bizatihî zorunlu (vâcibü'l-vücûd bizâtihi) olmuş olur. Hudûs ise, bizâtihi zorunlu olan bir malûlün varlığını vermez. Çünkü hudûs da bu vasıftaki bir illetten dolayı ortaya çıkar.

Kısaca, yokluğun böyle bir varlıktan önce gelmesinde fâilin, etkisi yoktur, yani hudûsta, ademin önceliği hususunda demek (istiyorum). Bilakis bu, o nesnenin zâtından dolayı ona aittir ve zâtından dolayı ona ait olanın sebebi yoktur.

Onun mufârik olduğunun bürhanı ise— o şayet cisim olsaydı, maddesi ve sûreti olurdu. Madde ve sûret de onun varlığının sebebi olurlardı. Halbuki sebebi olmayanın kendi zâtı sebebiyle olması gerekmez. O cisim olsaydı, mahiyeti olurdu ve mahiyeti olsaydı, üç muhal ortaya çıkardı. [Birincisi], madumu, varlık ilzam etmiş olurdu. Yani kendi zâtının varlığının sebebi olmuş olurdu. [İkincisi], sebebi olmayan mevcud, bu mahiyetin lazımı olmaz ve neticede onun malûlü olmuş ve ondan çıkmış olurdu. [Üçüncüsü], varlığın zorunluluğu (vücub), kendisiyle kâim olduğu bu mahiyete ait olur; böylece zorunluluğu da ondan dolayı olmuş olurdu.

Etken akılların ispatı (İsbâtu'l-Ukûlü'l-Faâle): Bu hususta altı bürhan vardır ve bunlar, etken akılların mufârik olduğunun ispatını tazammun ederler. **[Birincisi]:** el-Evvel'in lâzımının, bir zât olması gerekir. Çünkü Evvel, bütün yönlerden bir zâttır ve bir, bütün yönlerden bir olmayı iktiza eder. Yine bu bir zâtın söylediğimiz delillerden dolayı mufârik bir şey olması gerekir. Bilindiği gibi mufârik cisimler çoktur ve Evvel'den ilk sâdır olanın, bir cismin veya maddenin sûreti olması caiz olmaz. Çünkü cisimlerde bulunan sûret, onda mevcut olan madde aracılığıyla etki eder. Zira maddedeki cismî sûretin varlığı, maddeden müstağni değildir

ve

varlığından sonra her şeyin fiil halinin kaynağıdır. Dolayısıyla ilk cismin maddesi, kendisinden sonraki sùretlerin, maddelerin ve mufârik olanların illetidir. Fakat madde, maddeye ait cismî sùreti ancak ikinci olarak kabul eder. Cismî sùret ise kuşkusuz, varlığından sonra etki eder ve yine, onun varlığı şahsî (fert olan) bir varlıktır ve onun şahıslaşması, bir vaz' ilemdir. O halde onun fiili vaz'ıdır. Şayet başka bir cismin varlığının sebebi olsaydı, ilk olarak onun kendi maddesi ve sùretinin sebebi olması gerekirdi. Fakat cismî sùret ile onun arasında bir vaz' yoktur. Dolayısıyla onun, kendi maddesinin ve sùretinin sebebi olması caiz olmaz; bu ikisinden sonra gelen şeyin yani cismin sebebi olması da caiz değildir. O ikisinin mufârikın sebebi olmasının imkansızlığı ise, daha da açıktır.

[İkinci Bùrhan]: Cisim, madde ve sùretten meydana gelmiştir. Suret, varlığında maddeden bağımsız olmadığı gibi, madde de sùretten bağımsız değildir. O halde, onların varlıklarında, cisim olmayan üçüncü bir şeyin bulunması gerekir. Bu bürhanlar, eğer ilk ma'lûl mufârik olmazsa, cismin sùreti ve maddesi cismin varlığının ve mufârik olanın sebebi olur, sonucuna götürür; fakat bu muhaldir.

[Üçüncü Bùrhan]: Ezeli ve ebedî (felekî) bir cisim, eğer sonlu (mahvî) bir cismin varlığının sebebi olsaydı, bu, boşluğun olmayışının bir sebebi olmasını gerektirirdi. Halbuki boşluk (halâ) muhaldir; muhalin ise, sebebi yoktur. Bundan da anlaşılır ki, her feleğin bir mufârikı vardır.

[Dördüncü Bùrhan]: İnsânî nefisler, mufârikırlar ve onların illetinin de mufârik olması gerekir; zira cisim, varlık derecesinde, mufârikılardan sonradır. Şayet cismî bir sùret, bir mufârikın varlığının sebebi olsaydı, ona kendi varlığından daha üstün ve daha tam bir varlık vermesi gerekirdi; bu nedenle, insan nefsi gibi şeylerin varlığı, sebepsiz olmuş olurdu. Halbuki cismî sùret, kendi zâtının varlığından daha yetkin bir varlık veremez.

Beşinci [Bùrhan]: İnsânî nefislerin ma'kûlâtta kuvveden fiile çıkış yeri şu bürhanlardan anlaşıldığı üzere akıldır. [Birincisi], mütehayyile, mahsûse ve mütevehhime sùretlerdir. (Genel olarak) kuvve haldeki ma'kûle cisimleri tecrid edecek ve ma'kûl hale dönüştürecek bir şey gereklidir. Eğer bu şey, yine kuvve haldeki ma'kûl birşey olursa, iş zincirleme olarak devam eder gider ve neticede, kesin olarak bizatihi ma'kûl olan bir ma'kûlde son bulur.

[İkincisi], cismânî sùret, vaz'ı ile etki eder. Oysa onun bizim nefislerimize (nisbetle) vaz'ı yoktur. Bu sebeple bizim akıllarımızı kuvveden fiile çıkarması caiz olmaz. [Üçüncüsü], akıllarımızı tamamlayan şeyin, varlık bakımından ondan daha tam olduğu şüphe götürmez. Oysa ma'kûllerin kendileri, bilfiil akılla tamamlanır ve (varlıklarını) ondan alırlar.

Altıncı [bürhan]: Daimî hareketin, mufârik bir muharrikinin olması gerekir. Semâvî nefisler ise üç bürhan ile ispatlanır. [Birincisi], tabii olmayan bir halde iken, tabii hareket bunlar nedeniyle ortaya çıkar; dolayısıyla bunlar, tabii hale, yani sükuna götürürler. Çünkü tabii olmayan durum kaldırıldığında, dairesel hareket için sükun caiz olmaz. [İkincisi], tabii hareket, kendisinde sükun bulacağı bir durum ister; bu ise, yolların en yakın olanı üzeredir; öyleyse o, düzdür. [Üçüncüsü], tabiat, kendisinden bir matlubun kaçmasını gerektirmediği gibi, kendisi de matlubatından kaçmaz. Dairesel olan ise, bunun aksidir. Dolayısıyla o (hareket), tabii değildir; o nefsânî ve ihtiyârîdir. Çünkü o, cüzî olarak ihtiyar olunur. Onun sırf akıl olması caiz değildir; aksi halde, hareketin cüzleri yok olmazdı ve herhangi bir hareket, taayyün etmiş olmayan (hareketin) varlığının gerekli olduğu diğerleri (diğer hareketler veya hareketin diğer cüzleri) olmaksızın taayyün edemezdi ve neticede hareket varolmazdı.

Onların mufârık olduğu hakkında [bürhan], onların matlublarının hissi, gazab ve şehvet türünden olmasının doğru olmamasıdır. Aksi halde, ona böyle birşey isabet ettiğinde, sakinleşirdi.

İnsânî nefislerin isbatı hakkında [bürhan] — insânî cisimlerden, diğer cisimlerden sadır olmayan fiiller sadır olur. Dolayısıyla o, cismiyetten değildir, çünkü mutlak cismin varlığı yoktur; bu durum onu oluşturur ve o cevherdir. Bu cisimlerin yolu, yoğurulmuş olanların yolu değildir. Çünkü onların varlıklarının hususiyeti vardır; zira onlar artma, beslenme, idrak ve kendiliğinden harekete sahiptirler.

Onların mufârık oldukları hakkında bürhan: Birincisi, onlar, ma'kûlleri idrak ederler ma'kûller ise, kendileri dışında kalanlardan mücerred olan manalardır. Örneğin beyaz gibi, fakat yumurta gibi değil. Her idrak edilen, idrak edende hasıl olur ve cisimde hasıl olan herşey de, onda müessirdir, ki o şeyin, varlığında, cisme ait olması gerekir. Şekil, vaz' ve mikdar gibi. Şayet cisimde bir ma'kûl hasıl olsaydı, onun mikdarı, şekli ve vaz'ı da hasıl olurdu. Böylece de, o şey ma'kûl olmaktan çıkmış olurdu. [İkincisi], onlar, bizatihi anlarlar, eğer bir âlette mevcut bulunsaydı, kendi zâtını, âletiyle birlikte idrak etmeksizin idrak edemezdi ve onunla âleti arasında da bir diğer âletin bulunması gerekirdi. Bu ise, zincirleme olarak devam eder giderdi. Fakat, kendi zâtını idrak edenin zâtının nedeni kendisidir. Bir âlette varolan herşeyin de zâtı başkası nedeniyledir. [Üçüncüsü], Onlar, zıt olarak maddede bulunmasının imkansız olması bakımından, zıtları birlikte idrak ederler. [Dördüncüsü iknâdir], akıl, ihtiyarlktan sonra, bazen kuvve halde bulunur. Mufârık olduğu zaman ise, bir başka benzeri olmaksızın bir nefsin varlığından dolayı kendisinden sonra onun muayyen bir çokluk olarak ortaya çıkmasını gerektiren maddenin yok olmasıyla, yok olması gerekmez.

Onlar için mufârıklktan sonra, mufârıkların saadetleri cinsinden bir saadetin bulunduğu hususunda [bürhan]: Bu saadetin en eksiksiz olanı, üstün nefisler için olanıdır- biliyorsun ki onlar, basittirler; ve onlar, kendileri için, kuvvelerinde kemalleri kabul etme bulunduğu zaman, önceki bürhandan açığa çıktığı nedenle, kendisinden zail olmaması gerekir. (Bu bürhana göre), basit fiile çıktığı zaman, kendisinde imkan ve imkana özgü olan şey kalmaz. Eğer, heyulani akıl, bilfiil akılla devam etse idi, nefis, bir tek şeyi aynı zamanda hem bilir, hem de bilemezdi. Bu kemal, bilfiil akıldır. Yani sabit ve bâki mufârıkla ittisal için tam istidadı kastediyorum. Dolayısıyla o, mufârıklktan sonra, bilfiil akla bitişir. Heyulani akıl ise, her ne kadar kudsi olsa da, zira o daha eksiksiz bilfiil akla dönüşmeye müsaittir, heyulani akıl bazen mufârıkla birleştiği zaman, öğrenmeksizin, yani fikrini ve hayalini kullanmaksızın, ve onunla bilfiil akıl birleştiği için, daha çok gereklidir ve daha evladır- kısaca kendisi için bedenden bilfiil akıl hasıl olmasında, zira bilmeleke akıl, bedenden istifade eder kuşkusuz. Geriye kalanların ortaları için, bir maksat yoktur.